

Fritt Ords Pris 2016

Når så mange kloke og innsiktsfulle personer må sitte stille og høre på kan det være fristende å argumentere mye om mangt. Det skal jeg imidlertid ikke utsette dere for.

Vel vitende om at mange av dere har opplevd og erfart minst like mye som meg, og med utgangspunkt i at jeg selv ikke opplever å ha gjort eller sagt noe veldig prisverdig – ut over å gjøre jobben min, vil jeg heller reflektere og undres noen minutter med utgangspunkt i egne erfaringer.

Jeg er gammel nok til å forbinde navnet Rieber-Mohn med et annet embete som man ikke ønsket skulle interessere seg så mye for ens person, så jeg strammet meg umiddelbart opp i stolen da mannen som ringte meg en tidlig kveld for et par måneder siden presenterte seg. Det har som sagt aldri slått meg at det jeg har sagt og gjort skulle være spesielt prisverdig, men når tanken fikk sunket inn falt det som offiser og soldat i demokratiet Norge ikke så vanskelig å glede seg over å bli sett som forsvarer av det frie ord – kanskje vår aller viktigste frihet. Det er derfor med stolthet og glede jeg tar imot denne prisen, Tusen takk, det er en ære!

Brigadeskolen

Bli med meg først til indre Troms, tidlig vår 1986 – i mars. Det var ikke så kaldt den dagen, men det var en spesiell stemning. Vi - 2 Bataljon var tilbake i leir etter avbrutt øvelse. 5 kompanier på hver rundt 150 mann og en eskadron stod oppstilt foran hver sin kaserne. Det var uro og utrygghet i luften. Brigadesjefen kommer, den blå bereten sitter skrått over et dradd ansikt, preget av dager med lite søvn, håp, tvil, tro og sorg. Han starter med å bryte opp de stramme rekker vi stod på, ba oss komme nærmere og samlet oss rundt seg, tett. Så fortalte brigadesjefen, noen ganger med ustø, andre ganger med sterk stemme sin historie om de forferdelige dagene da vi mistet 16 ingeniør-soldater fra naboleiren noen hundre meter borte - i skredet i Vassdalen. Han delte sin sorg, sin fortvilelse, sin styrke og han samlet oss i en slags trygghet om å gå videre. Vi møtte en sjef som trøstet, som gav og som pekte fremover. Ingen bortforklaringer, ingen tvil om hvem som hadde ansvar, men mye tvil og søken etter hvordan og hvorfor. Ingen tvil om at ansvar er noe lederen har fra begynnelse til slutt, ikke noe du velger å ta eller ikke ta når feil er begått. Ryggen syntes litt rettere da brigadesjefen gikk videre til neste kompani, vi en bestemthet, en besluttsomhet i skrittene som om samtalen med oss også hadde gitt styrke til å gå videre.

Arne Pran sitt lederskap den dagen og de neste var for mange av oss lys i et ellers ganske dunkelt mørke av unnvikenhet og manglende åpenhet etter Vassdalen. Tusen takk, du har vært en inspirasjon siden!

Verdien av å være direkte når det er på sin plass og åpen så sant du kan, med omsorg for sine undergitte kom uendelig tydelig frem. Den siste brikken falt for meg på plass med Arne Prans lederskap.

At å stille tydelige krav, vise omsorg og å by på oppgaver som lot oss vokse til neste utfordring - henger uløselig sammen, hadde jeg hatt anledning til å lære og erfare før Vassdalen under dyktige unge ledere som Sigurd Frisvold, Kjell Hanstad og Gunnar Mjell.

- Som sent på natten, slitne etter en lang dag og mange kilometer på ski med pulk, selv gikk fra telt til telt i 40 graders kulde og så på flere hundre bare føtter for å sikre seg at ingen hadde frostskafer og var i god form
- Som aksepterte at vi gjorde feil og tok skylda selv, så lenge vi responderte med å lære av disse feilene
- Som tok vare på også de som måtte stilles til ansvar og straffes
- Som gav mening til ordtaket; helt om natten – helt om dagen
- Som brøt seg opp i et iskaldt telt før alle andre for å sikre at vi våknet til et varmt telt med fyring og varmt drikke.

Veteranene fra Brigaden i Nord-Norge, de grunnleggende rutinene er fortsatt et fundament som står seg meget godt.

Løs oppdrag – ta vare på dine kvinner og menn, gjensidig forsterkende og uløselig bundet sammen. Deleger myndighet ikke ansvar, gi støtte og tillit, still krav vis omsorg.

Hvorvidt jeg har levd opp til dette overlater jeg til andre å bedømme, men jeg undres om ikke denne type lederskap ville bidra bedre til det Norge vi ønsker oss i fremtiden enn dagens tendens med delegering av ansvar uten myndighet og ressurser, sentral detaljstyring og krav om flere rapporter.

Embetsmenn

Som sjef for hæren gledet jeg meg over at vi var flinke til å få frem historiene om hvor godt avdelingene løste oppdrag, den høye kvaliteten på soldater og de få avdelingene vi hadde igjen. Vinnerkultur solid forankret i verdiene Respekt, Ansvar og Mot. Effektiv når man må, alle skal hjem, seier når færrest mulig skudd er løsnet og færrest mulig liv gått tapt.

Samtidig var det frustrerende å oppleve at suksesshistoriene skapte en illusjon om at alt stod bra til med Forsvaret, for det gjorde det jo ikke. Totalforsvaret ble avvirket, vi manglet bemanning, tæret på reservene og utviklet alt for lav utholdenhet. Forsvaret reelle situasjon og utvikling kom ikke frem.

En høytstående embetsmann i Forsvarsdepartementet uttrykte dengang at hvis politikerne prioriterer distriktpolitikk og arbeidsplasser fremfor operativ evne, eller beslutter å nedlegge Hæren, er det generalenes rolle å gjennomføre det så effektivt som mulig. Men han føyer til: selv om det ikke er deres rolle å debattere budsjettets størrelse, politiske valg og prioriteringer har dere både rett og plikt til å fremføre tydelige råd og å omtale konsekvensene av den politikk som ble ført. Et råd jeg tok til meg og har søkt å følge.

Jeg undres om det virkelig er et problem at embetsmenn deltar for mye i den offentlige debatt. Min egen opplevelse er at embetsrommet er blitt mindre siden jeg ble utnevnt for tyve år siden og interessen for faglige råd mindre. Hvis det er noe jeg gremmes over må det være at jeg og den øvrige forsvarsledelse ikke har vært tydeligere i våre råd og konsekvensbeskrivelser - også i det offentlige rom. Det er mange tankesmier, kommentatorer og kommunikasjonsmennesker som bidrar med kloke og viktige argumenter i den offentlige samtale. Imidlertid er jeg ikke sikker på om alle de mange faglig flinke byråkrater (honnørord) og embetsmenn i offentlig forvaltning lyttes nok til i de lukkede - og i det åpne rom.

Hvis embetsverkets rolle er blitt servil, bare et sekretariat som tilpasser fag til politikk undres jeg om vi kanskje er på et spor som vil bidra dårlig til både den operativitet, den samfunnssikkerhet og det samfunnet vi ønsker i fremtiden.

Jeg er kanskje ikke det beste eksempelet å følge, men Frode Forfang i UDI setter kanskje en standard som mange fler i offentlig forvaltning vil føle seg mer komfortabel i.

Dagens Forsvar

Sikkerhet for borgerne var tradisjonelt statens viktigste oppgave, viktigere enn alt annet. Våre politikere har forlenget besluttet at det ikke lenger er slik, det sies ofte at forsvar og sikkerhet må veies mot alle andre samfunnsoppgaver; veier og broer, skoler og sykehus. For en med min bakgrunn og i en situasjon som historisk sett ligner mer på tiden før første verdenskrig enn perioden med kunstig fravær av spenning og konflikt fra 1994-2014 er dette urovekkende. Man skal ikke ha lest mye historie for å få med seg at maktvakum fylles og stater som ikke ivaretar sin sikkerhet presses og går til grunne før eller siden.

Hvorvidt vår sikkerhet og handlefrihet under press ivaretas tilfredsstillende av halvparten så mye penger som på samferdsel og 1/3 så mye som på helse og omsorg er ikke min debatt, ei heller hvorvidt restene av en hær med under halvparten så mange soldater og befal som det jobber på Rikshospitalet er rett prioritering. Disse størrelser illustrerer dog at det vi satser på Forsvaret kanskje er en ganske rimelig forsikringspremie allikevel.

FSJ sier i sin årsrapport for 2015 at vi har dårligere operativ evne i 2015 enn i 2014. Vi har svakheter i forhold til bemanning, reservedeler, utholdenhet og responsevne «Forsvaret er ikke tilstrekkelig tilpasset for å gjennomføre en styrkeoppbygging samtidig med opptrening og integrering av reservestyrker i strukturen og pågående operasjoner.»

Politikerne bør merke seg at vår Forsvarssjef er en nøktern mann som ikke farer med store ord eller driver med overbud. Jeg undres heller om vi i Forsvarsledelsen har vært klare nok både i våre råd og i det offentlige rom.

Sagt med litt friere ord; Vi kan i 2016 ikke forsvare oss selv i et klassisk scenario til eventuelt forsterkninger ankommer og vil ha store utfordringer i et utpressingsscenario; vi er helt avhengig av NATO og våre største allierte fra første dag; vi er neppe klar til å ta imot forsterkninger når de måtte komme; og vi er dårlig forberedt på uventede overraskelser. Hvis FSJs råd følges vil denne situasjonen bedre seg om noen år, hvis ikke blir den enda verre.

Jeg undres om ikke satsing på det beste av det vi har i tråd med FSJs råd, pluss nytenking, er den beste oppskriften. Det er fortsatt mulig å tenke nytt på mange områder; skole og utdanningssystemet, Fremtidsrettet landmakt med basis i det beste fra Hær og HV, balansen mellom støttefunksjoner og operative kapasiteter og den topptunge strukturen med for mange generaler, admiraler og høyere grader.

Sikkerhet er mer enn Forsvar

Sikkerhet og Forsvar handler selvsagt om mye mer enn våpen og våpenmakt mot ytre fiender. I våre oppdrag i utlandet lærer vi dette igjen og igjen.

Oppdrag for FN i Libanon for nesten 30 år siden lærte oss viktigheten av kultur- og religionsforståelse, samt å ha respekt for det fremmede vi ikke helt forstod. Norsk politi med permisjon fra jobben hjemme på oppdrag for FN i Libanon åpnet øynene mine for alvor om viktigheten av å møte mennesker som menneske, med respekt for kontekst, kultur og religion - uten våpen og blanke solbriller som en ugjennomtrengelig mur mellom. Norske FN soldater med politibakgrunn gjorde oss og landsbyene tryggere fordi våpen var siste utvei.

I Kosovo hørte jeg argumenter som: ungdommene bør bankes opp bak huset, det er de vant til fra før av - det er det eneste de forstår. Andre vant gjennom med; nei fotballklubb, aktivisering og skolegang er veien å gå. Da vil vi få ungdommene på vår side og de vil bidra positivt i lokalsamfunnet. Det fungerte. En treffende illustrasjon på at vi må tørre og evne å stå imot argumentene for det nærliggende enkle og instinktive. Det er sjelden de som bringer resultater.

Jeg var aldri selv sjef på bakken i Afghanistan, men hadde gleden av å besøke våre soldater mange ganger som ansvarlig for at de var godt nok trent og utrustet. Afghanistan, som er så vanskelig å forstå, med mange lag med aktører, og andre lojalitetsregler.

Historien var mye den samme; når vi kommer med våpenet først, og de blanke solbrillene på, stenger dørene seg og farene lurar. Når vi hiver våpenet på ryggen og møter mennesker som mennesker blir vi møtt med åpenhet, respekt og tillit. En situasjon som over tid fører til tips for eksempel om hvor det legges ut bomber i veikanten for å ramme oss. Opptreden og kulturforståelse gav i mange sammenhenger bedre resultater og bedre beskyttelse enn våpen.

Syria med noen få mennesker i fremmed kontekst, religion og kultur; helt ubevæpnet og få i antall var vi tryggere enn hvis vi hadde kommet med hevede våpen. Kulturforståelse og forståelse av lokal kontekst gav muligheter og styrkebeskyttelse som våpen aldri ville gitt.

Jeg undres om ikke disse erfaringene er relevant også i vår hjemlige væpningsdebatt.

Det jeg er sikker på er at dersom du når som helst skal kunne gå inn i duell- og gisselsituasjoner på kort varsel med bruk av våpen så krever det mye trening. Bare Forsvarets Spesialstyrker er der i våre egne rekker.

Men militærmakt forblir et nødvendig virkemiddel

Møtet med ekstrem vold og tragedie er noen ganger en del av jobben som soldat. I et bakhold i Libanon mistet avdelingen vår Rune Opland. Hendelsen har vært med meg siden som påminnelse om at selv fredssoldater må være trent og utrustet for kamp på kort varsel. Massegravene i Kosovo og den ekstreme volden mot barn i Syria var sterke inntrykk. Det er hendelsen jeg ikke opplevde selv men hørte Kåre Brændeland fortelle mange år etter, som imidlertid gjorde størst inntrykk. De tre mishandlede kvinnene, tre generasjoner - samme familie, fortsatt i live, og skjebnen til landsbyens eldste når han ble tvunget til å se det som foregikk på landsbyens torg følger meg som uttrykk for en primitiv råskap som ikke kan håndteres på annen måte enn med skarp og kontant militærmakt.

Militærmakt skaper fort skaper flere problemer enn det løser, hvis den settes inn uten forankring i helheten og uten en plan for hvordan vi skal stabilisere situasjonen etterpå. "Vi må jo gjøre noe" logikken kan fort lede inn i en hengemyr som det blir vanskelig å komme ut av og som gjør vondt verre for lokalbefolkningen.

Denne erfaringen fra nyere historie, og erkjennelsen av at kulturforståelse og forståelse av lokal kontekst ofte gir muligheter og styrkebeskyttelse som våpen aldri ville gitt, står ikke i motsetning til at skarp militærmakt av og til er nødvendig og det er intet som tyder på at det kommer til å endre seg med det første.

Jeg undres om vi er inne i en tid hvor forestillingen om varig fred, må legges bort og vi må forberede oss på en tid med fravær av storkrig og åpen konflikt som overordnet mål. Da blir det avgjørende å ha klare tanker om militærmaktens muligheter og begrensninger, betydningen av å sette seg inn i andres tankesett, holde orden i eget hus og ha avdelinger som er klar til strid på kort varsel.

Det handler om mennesker

Våre vernepliktige og vår praktisering av verneplikten er fundamentet vi står på og det beste grunnlag for veien videre. Forsvaret er mennesker, fremfor fly, fartøy, kjøretøy og våpen.

Den politiske debatten om hvor vi skal bidra og hva som er målet må ikke rokke ved at soldatene våre uavhengig av manglende helhet, tross politisk kortsiktighet og overordnet militær utilstrekkelighet gjør en innsats som fortjener tydelig anerkjennelse og målrettet oppfølging når behovet eventuelt oppstår.

Gamle veteraner støtter de nye. Gunnar "Kjakan" Sønsteby uttrykte stolthet over dagens spesialsoldater fordi han så deres videreføring av vilje til kamp mot urett og undertrykkelse. Han omfavnet også Afghanistanveteranene og gav uttrykk for at de sloss samme kampen som de selv hadde gjort og han så det som en viktig videreføring av egne verdier at frigjøringsdagen også ble veterandag.

På sin side har våre spesialstyrker stor glede av å videreføre tradisjonene og helstøpte veteraner og ledere som Rune Wenneberg har gitt uttrykk for at basisrutinene fra brigadeskolen er like gyldige i Afghanistan som i Troms.

I Afghanistan, tross manglende helhet og uklare mål har mange tusen av soldatene våre gjort en jobb det står enorm respekt av. Nettopp fordi det ikke går særlig bra må vi holde fast ved anerkjennelsen av soldatenes innsats i årene som kommer, de bærer minst av alle ansvaret for Afghanistans utvikling, det ligger hos politikerne og vi som er militære ledere.

Når Forsvaret nå på mange måter vender hjem og Forsvaret av vår egen suverenitet skal ivaretas samtidig med at vi bidrar ute har vi et veldig godt fundament å stå på. Nye veteraner med praktisk erfaring fra kamp, komplekse situasjoner, vanskelige etiske og moralske valg hvor resultatet av beslutningene følger deg resten av livet.

Vi må tørre å lytte mer til disse - det er de som har det beste utgangspunkt for å bidra til helhetlig tenkning rundt forsvar, samfunnssikkerhet og beredskap.

Å være leder er å ta de vanskelige valg fremfor de snublende nære og enkle. Å vende raseri til håp, frykt til optimisme, uro til trygghet.

----- SLUTT -----